

MŰHELY

Pap Ferenc

A kolozsváriak fűszer- és déligyümölcs-kereskedése (1599–1637)

Az 1599 és 1637 között vezetett kolozsvári harmincadjegyzékek végigkövetik a kereskedéssel foglalkozó kolozsvári polgárok Kolozsvárra behozott és a városról kivitt árujának majdnem mindennapos megvámolását. A kolozsváriak korábban¹ és minden bizonnyal később is² rendszeresen kereskedtek külfölddel, de 1599 és 1637 között Kolozsvár városa két-harmadrészben saját hasznára vámolta, a harmincadvám egy-harmadrészét át kellett adnia a fejedelmeknek.³

Ezúttal a becses, immár nyomtatásban is leközölt levéltári forrásnak⁴ a kolozsváriak fűszer- és déligyümölcs-kereskedésére vonatkozó adatait ismertetjük, összegezzük és igyekszünk értelmezni. Ez annál is érdekesebb és fontosabb, mert – mint azt már az eddigi kutatásokból is tudjuk – sem a fűszer, sem pedig a felsorolt gyümölcsfajták nem belföldön termesztett, erdélyi termékek, így behozataluk és (sokkal kisebb mértékben) kivitelük bemutatása egyrészt hozzájárulhat a kor fogyasztói ízlésének jobb megismeréséhez, másrészt más áru fajták behozatalánál és kivitelénél talán jobban, még hihetőbben mutat rá arra, hogy a kolozsváriaknak a tárgyalt időszakban is élő kapcsolatuk volt a közvetlen környezetükkel, sőt egész Európa kereskedelmével.

Általános adatok

Mi a helye az említett két áru fajtának a kolozsváriak összkereskedelmében, árubehozatalában, illetve árukivitelében 1599 és 1637 között?

A *Kvh* végén szereplő táblázatokból⁵ kiviláglik, hogy a kolozsvári harmincadvámolásban 1599 és 1637 között a fűszer- és déligyümölcsáru összértékben a hetedik helyet,⁶ a behozatalban az ötödiket,⁷ az árukivitelben a huszonhetediket⁸ foglalta el. Az összérték hetedik helye fontos kereskedelmi tételnek tünteti fel a gyakran forgalmazott fűszerárut, mivel a kolozsvári polgárokat (alkalmi kereskedőket, legtöbbször céhes iparos vagy hozzátartozókat, valamint a már kereskedésre szakosodott kolozsvári „áros embereket”) táblázatunk tanúsága szerint 96-féle áru fajtára behozatalával vagy kivitelével vámolta meg a városi harmincadhivatal.⁹

¹ Lásd S. Goldenberg: *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*. [Buc.] 1958. (A továbbiakban: *Clujul*.) E mű fő vonalaiban ismerteti a kolozsvári árubehozatalt és árukivitelét a 16. sz. végéig.

² Lásd többek között L. Demény: *Comerțul de tranzit spre Polonia prin Țara Românească și Transilvania (ultimul sfert al secolului al XVII-lea)*. Studii 22(1969). 3. sz. 465–498.

³ Ennek okára és körülményeire nézve lásd *Kvh* 5–9. (A munka teljes címét lásd a 4. jegyzetben.) Az idén 80 éves Kiss András felbecsülhetetlen segítséget nyújtott ebben (is) a szerzőnek. Hálás köszönet érte.

⁴ *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637)*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közreadja Pap Ferenc. Buk.–Kvár 2000. (A továbbiakban *Kvh*.)

⁵ *Kvh* 663–668. III. Áruszerkezet (A. Összesen, B. Behozatal, C. Kivitel).

⁶ *Kvh* 663. A déligyümölcs behozatalát és kivitelét a fűszerárúval való kereskedéshez (vámolásához) csatoltuk. A vámösszeg cikkünkben némileg eltérő értékei azzal magyarázhatók, hogy egyrészt nem vettünk tekintetbe egyes, belföldön is termesztendő fűszereket és gyümölcsöket, másrészt pedig itt számításainkhoz hozzáadtuk a festékek közt szereplő, de ételízesítéshez is használt sáfrányt és a rizskását.

⁷ *Kvh* 665.

⁸ *Kvh* 667.

⁹ Lásd *Kvh* 663–664.

A kolozsvári harmincadjegyzékekben más áruajták mellett megtalálható a Bécsből behozott és esetenként továbbított,¹⁰ a Lengyelországból behozott,¹¹ a Magyarországról behozott és kivitelre megvámolt,¹² a morvaországi,¹³ a Felvidékről, főként Eperjesről behozott és oda kivitt,¹⁴ az Erdélyi Fejedelemség és a Részek (Partium) különböző városaiból árubehozatalként s az oda Kolozsvárról árukivitelként harmincadolt,¹⁵ a Moldvából behozatali áruként megvámolt,¹⁶ az akkori török birodalom (beleértve a Balkán-félszigetet) területéről Kolozsvárra került,¹⁷ a Velencéből egy évben behozott és megvámolt,¹⁸ valamint a jegyzékek szerint meghatározatlan helyekről hozott és oda kivitt¹⁹ fűszer- és déligyümölcsáru.

Behozatali áruként szerepelnek a jegyzékekben a következő fűszerek és déligyümölcsök:²⁰ a bors, a gyömbér, a sáfrány, a nádméz (nádcukor), a szegfű (szegfűszeg), a faolaj, a szerecsendió (és szerecsendióvirág), a konfrejt (cukrozott gyümölcs),²¹ a narancs, a mandula, a citrom, a szőlő, a bécsi fű (bájfű),²² a gesztenye, a gyümölcs (olasz gyümölcs), a „cukkerkandia” („cikorkandia”²³), a rizskása, a fűszerszám,²⁴ a füge, a kapornya,²⁵ az ánizs, a „habarnicha”.²⁶ Az árukivitelben a következő fűszereket, illetve déligyümölcsfajtákat találjuk: a rizskása, a mazsola (mazsolaszőlő), a sáfrány, a füge, a bors, a szőlő (apró, öreg, tengeri szőlő), a gesztenye.

A behozatali fűszerei és déligyümölcsfajtái között értékben is, mennyiségben is magasan kiemelkedik a *bors*. Több mint ötször múlja felül vámértékben és mennyiségben az utána következő gyömbért, pedig ez is jóval megelőzi a többi fűszereket és déligyümölcsöket. A bors nagy

¹⁰ *Kvh* 28–29; Francisc Pap: *Comerțul Clujului cu Viena între 1599–1637 (pe baza registrelor tricesimale)*. ActaMN XVIII(1981). 176–177, 180–182.

¹¹ *Kvh* 32, 34–35; Francisc Pap: *Schimbul de mărfuri între Cluj și Polonia în registrele vamale clujene (1599–1637)*. ActaMN XIV(1977). 385–387, 389; Uő: *Comerțul baltic al Clujului în prima jumătate a secolului XVII*. ActaMP. XX(1996). 144, 146.

¹² *Kvh* 39–41; Pap Ferenc: *Kolozsvár és a királyi Magyarország kereskedelmi kapcsolatai*. TSz 1991, 3–4. sz. 243, 247–248.

¹³ *Kvh* 42, 91.

¹⁴ *Kvh* 44–46; Francisc Pap: *Comerțul Clujului cu orașele Slovaciei de astăzi (1599–1637)*. ActaMN XVI(1979). 238, 241–242, 245–246.

¹⁵ *Kvh* 50–52; Francisc Pap: *Comerțul transilvănean al Clujului din prima jumătate a sec. XVII în registrele vamale (II)*. ActaMN XII(1975). 237, 239.

¹⁶ *Kvh* 56; Francisc Pap: *Orientarea balcano-otomană și mediteraniană în comerțul clujean (prima jumătate a sec. XVII)*. ActaMN XIX(1982). 95.

¹⁷ *Kvh* 58; ActaMN XIX(1982). 97.

¹⁸ *Kvh* 59; ActaMN XIX(1982). 98.

¹⁹ *Kvh* 62, 64.

²⁰ Sorrendünket a Kolozsváron bevett harmincadösszeg csökkenő irányú nagysága adja. Ugyanebben a sorrendben ismertetjük a kiviteli árut.

²¹ Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* szerint *darabos édesség*. Vö. SzT VII. 134 (a *konfrejt* címszónál).

²² Az SzT szerint két különböző, pontosan meg nem határozott fűszer. Az SzT I. kötete 548. oldalán *baifű*, *baifűmag*, mint „vmilyen gyógyfű, gyógyfűmag” szerepel, ua. kötet 632. oldalán pedig a *bécsi fű*, „valamilyen illatos fű”, „fűszerszámfajta, fűszer neme”, „külföldi (bécsi) eredetű fűfajta”-ként felvett szó. A kettő azonos volta szerintünk sem biztos, de a harmincadjegyzékek egyszerre sosem említik a kettőt (persze ettől még különbözhetnek egymástól), és a vámértékek is azonosak.

²³ Egyik formában sem szerepel az SzT-ben. A „cukker”-re és „cukor”-ra (SzT I. 1224, 1225) sokkal későbből, a 19. század közepéről van levéltári adat.

²⁴ SzT IV. 477: „fűszer”, tehát közelebbről meg nem határozott ételízesítő.

²⁵ SzT VI. 130–131: „kápri” vagy „kápribogyó”. Othmar Pickl: *Österreichs Stellung im West-Ost-Handel vom 16. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts mit besonderer Berücksichtigung des Handels mit dem Südosten*. Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich. Jg. 4/2. 1981, 51. megemlíti, hogy a kapornya *olasz áru* (Italienwaren) volt.

²⁶ Az SzT-ben *habarnica*, azaz „tengeri polip” (ESZT IV. 855). Keletje volt Magyarországon és Erdélyben is, főleg ünnepeken, lásd pl. Radvánszky Béla: *Magyar családelet és háztartás a XVI. és XVII. században*. III. Bp. 1879. 23.

szerepét a kolozsvári étkezésben mindenképpen kiemeli az, hogy nemcsak Kolozsváron, hanem az egész húsfogyasztó korabeli Európában, így Közép- és Kelet-Európában is alapvető fűszer volt.²⁷ A kolozsvári levéltár 16–17. századból származó iratai is gyakran említik a különböző húshoz állandóan használt borsot. A harmincadjegyzékek főleg a 17. század második évtizedének végéig tanúsítják azt, hogy Bécs volt a bors első számú behozatali helye. Ezután, de főleg a negyedik évtized legelejétől megsokasodik a lengyel vásárlóközpontok száma. Ezeknek sorában 1633–1634-től kezdve élen jár Jarosláv és Krakkó. Bécs egyetlen év (1634) kivételével teljesen eltűnik mint a kolozsvári borsbehozatal vásárlási helye. 1635-ben a bors közvetlen behozatali helyeként szerepel Gdańsk (Danzig), a nagy, legforgalmasabb balti-tengeri kikötő is. Ugyanezekben az években növekszik Eperjes szerepe a bors Kolozsvárra való behozatalában. De azonos folyamatot tapasztalunk a gyömbér, a szerezsendió (és szerezsendióvirág), a fahéj, a konfrejt, a szőlő behozatalában is. Ezzel szemben Bécs a harmincas években is megmarad fő behozatali központnak a sáfrány, a faolaj esetében. A 17. század harmadik évtizedének majdnem közepéig (sajnos a harmincadjegyzékek 1624-től 1629-ig hiányoznak, márpedig ez Bethlen Gábor uralkodásának gazdaságilag legdinamikusabb időszaka) a Bécsből való fűszerbehozatal vámértékben és mennyiségben folyamatos (a legtöbb fűszert évente többször hozzák be) és a legmagasabb szintű. A harmincas években (egészen 1637-ig, amíg jegyzékeink fellelhetők) viszont – azokon az eseteken kívül, amelyek Bécs „egyeduralmát” vagy majdnem egyeduralmát példázzák – a fűszerbehozatal megoszlik Bécs és főleg a lengyel városok meg Eperjes között: ezt a szegfű (szegfűszeg) és nádméz kolozsvári behozatalánál tapasztaljuk.

Mi ennek az oka, mi van az árubehozatal, nevezetesen a fűszer- és déligyümölcs-behozatal ingadozásai mögött? Természetesen az az (egyenletes, csökkenő vagy növekvő) szerep, amelyet az említett gazdasági központok játszottak a nyugat-európai szárazföldi, illetve vízi úton (tengeri vagy folyami) bonyolított, valamint a földközi-tengeri vagy éppenséggel a Török Birodalomból induló kereskedelmi forgalom átvételében és – esetenként – továbbításában. A hozzáférhető könyvészeti anyag alapján ezeket az összeurópai kapcsolatokat igyekszünk megvizsgálni. De lássuk előbb a Kolozsvárról kiinduló fűszer- és déligyümölcskivitelt, és próbáljunk meg behatolni ennek is európai vonatkozásaiba.

A fűszer és déligyümölcs kivitelen más-más helyzetet észlelünk. 1599-ben az olvasztott füge krakkói kivitelenek köszönhetően olyan kiviteli harmincadérték- és mennyiségbeli csúcsponttal találkozunk, amelynek csak a 17. század harmincas éveiben (1630-tól 1636-ig, 1637 csonka vámév) lesz megfelelő folytatása. Míg a század tízes éveiben mérsékelt mennyiségű és vámértékű kivitellel van dolgunk, főleg a Bécsbe, Magyarországra, Eperjesre és a Partium egyes városaiba irányított rizskásánál, sáfránynál, kis mértékben gesztenyénél és szőlőnél, a

²⁷ Míg a 16. sz.-ban a borsot még főleg délről, Velencéből hozták be (lásd Fernand Braudel: *Jocurile schimbului*. II. Buc. 1985. 225), de tekervényesebb úton Havasalföldről és Moldvából is (S. Goldenberg: *Der Handel Transsilvaniens vom 14. bis zum 17. Jahrhundert*. Scripta mercaturae. Jg. 11. Heft 1. 1977. 12), a 16. sz. legvégén és a 17. sz. elején a fűszerárut már a tengerentúlról Amszterdamba (Frédéric Mauro: *L'expansion européenne (1600–1870)*. Paris 1967. 132) és innen tengeri (Marian Grycz: *Die Rolle der Stadt Poznań im Innen- und Aussenhandel bis Ende des XVII. Jahrhunderts*. = *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650*. Graz 1971. 113–114, 118) vagy folyami (Othmar Pickl: *Handel am Inn und Donau um 1630*. = *Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege II. Festschrift für Hermann Kellenbenz*. 217, 235; Harald Prickler: *Das Volumen des westlichen ungarischen Aussenhandels vom 16. Jahrhundert bis 1700*. = *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*. Graz 1971. 142–143; Gecsényi Lajos: *Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16–17. század fordulóján*. Századok 1993. 3–4. sz. 477) úton Bécsbe hozott áruként ismerjük. A 17. században már vezető helyet foglalt el a világ kereskedelmében. Lásd Fernand Braudel: *Méditerranée și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*. III. Buc. 1986. 150. J. Kulischerre hivatkozik.

húszas és főleg a harmincas években a kolozsvári fűszer- és déligyümölcskivitel *Bécsset kivéve* ugyane helyekre vámértékben és árumennyiségben is megnövekszik elsősorban a rizskása és mazsola, kisebb mértékben a füge és valamennyire a szőlő kivételével. 1630-ban visznek ki (ez években) utoljára sáfrányt. Sajnos nincs levéltári adatunk arra nézve, hogy milyen volt és mi-ben állt a kolozsvári fűszer- és déligyümölcskivitel 1599 előtt és 1637 után. A „trend” (és a megjelent szakirodalom) viszont arra mutat, hogy a 16. század vége felé és a 17. század negyedik évtizedének lezárta után is jó időszakot élt meg a kolozsvári fűszer- és déligyümölcskivitel.²⁸ Ezt sajnos kolozsvári levéltári adattal nem támaszthatjuk alá, nem találtunk ilyen adatot.

Mint láttuk, levéltári adataink hiányosak. Nem áll rendelkezésünkre sem az 1603–1609, sem pedig az 1624–1629 közötti évek kolozsvári külkereskedelmi anyaga. A megfelelő évek hiányzó harmincadjegyzékeinek értékét csak számtani módszerekkel tudtuk hozzáigazítani a megfelelő évek meglévő jegyzékeihez, de e módszerek semmiképpen sem adtak lehetőséget arra is, hogy részletezzük az árufajtákat, megfelelő vámértéküket és a kereskedőket.²⁹

Az 1630-cal kezdődő levéltári adatokból kiviláglik, hogy az állandóan használt és legnépszerűbb fűszerek (bors, gyömbér), valamint a szerezsendió (szerezsendióvirág), fahéj, konfret és szőlő esetében 1630-tól, tehát Bethlen Gábor halála után Bécs teljesen vagy (ritka kivételekkel) majdnem teljesen megszűnik mint a kolozsvári behozatal bevásárlási központja, és szerepét növekvő tendenciával átveszik a szárazföldi és vízi behozatal ma lengyel központjai (Jarosláv, Krakkó, Lemberg, Gdańsk). Ez nem lehet véletlen, hanem olyan folyamat, amelynek megvan a magyarázata.

Nem először foglalkozunk ezzel a levéltárilag bizonyított történelmi ténnyel. Krakkóra vonatkozólag saját munkánkon³⁰ kívül Mihail P. Dan,³¹ František Kavka³² és mások levéltári adatokat feldolgozó műveire, a jaroslávi, lemergi és főleg gdański fűszerbehozatalt illetően pedig Kolozsvár balti-tengeri árubehozatalára hivatkozhatunk.³³

A fűszer behozatalában (és esetenként továbbvitelében) eddig nem részletezett elemként itt rögzítjük viszont azt, hogy a kolozsváriak egyes fűszereket a fejedelemségtől délre szereztek be, hoztak be a városba, és adták el helyi fogyasztásra vagy továbbvitelre. Ilyen behozatali áru először is a rizskása, amelyet csak a török birodalomból³⁴ és „Lándorfehérvárról” (Belgrádból)³⁵ hoznak be, az 1618 és 1632 között Konstantinápolyból,³⁶ Nikápolyból,³⁷ „Nándor”- vagy „Lándorfehérvárról”³⁸ importált mandula, bors, faolaj, mazsola, „nádméz” és „cukkerkandia”, valamint az 1623-ban Velencéből Kolozsvárra behozott „nádméz”.³⁹ Ez utóbbiaknak, főként a velencei példának az eset ritkaságán túlmenően (velencei behozatalt a harmincadjegyzékek

²⁸ Lásd főleg *Clujul* 254, 285, 289–290, 294 (1599 előtt); L. Demény: *i.m.* 465–498 (a 17. sz. második felére, különösen harmadik negyedére vonatkozólag).

²⁹ Lásd Francisc Pap–Gavril Goldner–Zoltán Kása: *Suma și frecvența anuală a tricesimei la Cluj între 1599–1637*. ActaMN 34. II. 1997. 165–182.

³⁰ F. Pap: *Comerțul Clujului cu Cracovia în registrele vamale din prima jumătate a sec. XVII*. ActaMN XIII(1976). 351–370.

³¹ Mihail P. Dan: *Le commerce de la Transylvanie avec la Pologne au XVIe siècle*. RRH 1969. 3. sz. 621–634; Uő: *Schimbul de mărfuri între Cluj și Cracovia în ultimul deceniu al sec. XVI*. ActaMN XI(1974). 151–168.

³² František Kavka: *Český a slovenský obýad s textilními výrobky v rumunských zemích (do poloviny 17 století)*. Praha 1957. 143–158.

³³ *Kvh* 30–37; Francisc Pap: *Comerțul baltic...* 143–147.

³⁴ *Kvh* 269.

³⁵ *Kvh* 408.

³⁶ *Kvh* 291.

³⁷ *Kvh* 311.

³⁸ *Kvh* 362, 394, 405, 408, 409.

³⁹ *Kvh* 342.

csak 1623-ban jegyezték fel) újdonságértéke is van, mert mindaddig nem támasztották alá levéltári adatokkal azt az állítást, hogy 1526 (a mohácsi vész) után jócskán csökken, de nem szűnik meg teljesen Erdély és Magyarország földközi-tengeri és török birodalmi áruellátása. Kolozsvár szerepe ebben a viszonylatban eddig elsikkadt.⁴⁰ Felszínre került levéltári adataink viszont az ellenkezőt bizonyítják. Ugyanígy bizonyíthatjuk a fűszer és déligyümölcs továbbvitelét Kolozsvárról Magyarországra,⁴¹ a Partiumba,⁴² esetenként Kassára,⁴³ Eperjesre,⁴⁴ sőt Bécsbe is.⁴⁵

A kolozsváriak csak Bécsig vagy felvidéki és lengyel városokig mentek árulni és vásárolni. Ez így volt nekik kifizetődőbb.⁴⁶ De fűszer- és déligyümölcs-behozatalukat, illetve -kiviteltük nem tudták volna sem helyi, sem pedig bevásárlási (árúkviteli) központjaik termelésével megoldani, azon egyszerű oknál fogva, hogy e központokban nem létezett ilyen termelés. Az eddig megjelent szakirodalom bebizonyította és részletezte azt, hogy a fűszer és a déligyümölcs már a középkor korai évszázadaiban is Ázsiából és a Földközi-tenger keleti partvidékéről került Európába,⁴⁷ ennek nyugati, középső és keleti részére.⁴⁸ Azt is tudták eddig, hogy a 16. század török hódításai után a kereskedelmi útvonalak, így a fűszer és déligyümölcs behozatalának útvonalai is jórészt Bécsbe⁴⁹ és a lengyel városokba⁵⁰ tevődtek át. Jórészt, de nem teljes mértékben. A kolozsvári adatok tanúsítják, hogy kisebb mértékben ugyan, de tovább folyt a közvetlen áru-, többek közt fűszer- és déligyümölcs-behozatal a Földközi-tenger partvidékéről is.⁵¹

⁴⁰ Braudel szerint a harmincéves háború kitörése után Közép-Európa jelentős kereskedelmi útjai lezárulnak (Fernand Braudel: *Jocurile schimbului*. I. 255). Hermann Kellenbenz – Goldenberg és Dan/Goldenberg kutatásai alapján – azon a véleményen van, hogy a 16. sz.-i török hódítás után Erdély déli kereskedelme Karánsebesről Kolozsvárra (levéltári adatok nélkül) és Nagyszebenre irányult. Lásd Hermann Kellenbenz: *Südosteuropa im Rahmen der europäischen Gesamtwirtschaft*. = *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*. 44). Pickl írja, hogy még a 16. sz.-ban, de később is „a velencei út” (Villach–Salzburg az Inn folyón és a Dunán Bécsig) volt a fűszer és a déligyümölcs egyik legjelentősebb Bécs felé tartó iránya. Lásd Othmar Pickl: *Handel an Inn und Donau um 1630*. = *Wirtschaftskräfte und Wirtschaftswege. II. Wirtschaftskräfte in der europäischen Expansion*. = *Festschrift für Hermann Kellenbenz*. 1978. 206). Ez tény, viszont az Erdély felé és tovább irányuló kereskedelmet nem lehet még a 17. sz. első felében sem a kolozsváriak bécsi bevásárlásaira lecsökkenteni. Snežka Panova is (saját kutatásai alapján) Nagyszeben szerepét emeli ki a délről, a Dunán áthozott fűszer és déligyümölcs értékesítésében (*Zur Frage der Handelsbeziehungen zwischen den bulgarischen und den rumänischen Landen im XVII. Jahrhundert*. Études balkaniques. 1. 1975. 111). Velence és Erdély kereskedelmi kapcsolataira utal Moshe Carmilly-Weinberger is a MZsO-ból átvett adattal (*A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)*. Bp. 1995. 68. és a 135. jegyz.). Kolozsvár közvetlen déli kereskedelmi kapcsolatairól – eddig feltárt levéltári adatok hiányában – ismereteink szerint eddig nem volt szó.

⁴¹ *Kvh* 262, 346, 356, 360, 370, 377, 434, 446. stb.

⁴² *Kvh* 353, 354, 364, 407, 428, 429, 432, 433. stb.

⁴³ *Kvh* 354.

⁴⁴ *Kvh* 354, 441, 467, 488, 515, 521, 522, 533.

⁴⁵ *Kvh* 268.

⁴⁶ Lásd erről részletesebben Pap Ferenc: *A kolozsvári kereskedőréteg a 17. század első felében (Elemzés a harmincadnaplók alapján)*. = *Mezőváros – kisváros (Rendi társadalom – polgári társadalom 4)*. Debrecen 1995. 89; Francisc Pap: *Registrele vamale despre comerțul clujenilor (1599–1637). Rețeaua geografică. Dinamica transporturilor*. = *Radu Manolescu*. Buc. 1996. 245. (A továbbiakban: *Rețeaua geografică*.)

⁴⁷ Itt elég, ha Pirenne-re (Henri Pirenne: *Social- und Wirtschaftsgeschichte Europas in Mittelalter*. München [1971] 24–29, 138, 140), a későbbi évszázadokat illetően Braudelre hivatkozunk (*Jocurile schimbului*. I. 223–226).

⁴⁸ A tárgyalat időszaknál korábban lásd az erdélyi fűszerbehozatalt S. Goldenberg: *i.m.* 6, 12, 14, 16, 17. (A szerző szerint a törökországi és birodalmi behozatal Kolozsvárra később sem tartalmazott fűszert. Láttuk, a *Kvh* adatai megegyeznek ezt a levéltári adatokon nem alapuló kijelentést.)

⁴⁹ Lásd Kellenbenz: *i.m.* főleg 50.

⁵⁰ Braudel (*Les jeux de l'échange*. Paris 1979. 185) példásan összefoglalja az új helyzetet: rámutat, hogy a balti-tengeri kereskedelem már a 16. sz. végén s a harmincéves háború idején egész Európa árucseréjét összefogta.

⁵¹ Lásd 39. jegyzet.

A kolozsvári polgárok és a fűszer- és déligyümölcs-kereskedelem

E kis híján négy évtized alatt (kivéve a harmincadjegyzékekből hiányzó éveket) nem kevesebb, mint 832-szer harmincadoltak hozott-vitt fűszer- és déligyümölcsárut a kolozsvári vámhivatalban. Túlsúlyban van az árubehozattal harmincadolt polgárok száma (745), szemben a kivitel 87 esetével. Sokan közülük többször is jelentkeznek a vámhivatalban, s nem mindegyikre mondhatjuk teljes biztonsággal: foglalkozása kereskedő (ezért is használtuk fennebb a „polgárok”, nem pedig a „kereskedők” meghatározást). Ha eltekintünk azoktól a kolozsvári polgároktól (vagy házastársaiktól), akik a mesterségük folytatásához szükséges nyersanyagot hozzák, vagy saját terméküket viszik ki a városból (esetleg a feleség végzi ezt a műveletet), megfelel a valóságnak az a számítás, hogy a század második évtizedében Kolozsváron kb. 61 „főfoglalkozású” kereskedő volt, s ez a szám kb. 102-re emelkedett a negyedik évtizedben.⁵² Tekintve, hogy a „civitas primaria” lakosságát a 17. század első felében kb. 6500 személyre becsülhetjük,⁵³ a kereskedők száma nem csekély, hiszen a fenti számok csak a külkereskedelemmel foglalkozókra vonatkoznak, s minden bizonnyal voltak olyan kereskedő polgárok (vagy polgárasszonyok) is, akik csak belkereskedelemmel foglalkoztak, főleg a város nagy kiterjedésű „piacterén” (a mai Főtéren), és soha nem hagyták el Kolozsvár területét. A fűszer- és déligyümölcs-kereskedelem is bizonyítja, hogy a behozattal és kivitellel foglalkozó polgárok jól ismerték a vásárlóközönség (helybeliek és vidékiek) szükségleteit, hiszen minden valószínűség szerint nem hoztak be nem kelendő árut, s nem vittek ki a városban sokkal könnyebben eladható portékát.

A külkereskedők⁵⁴ több tekintetben hívják fel magukra figyelmünket. Először is szögezzük le: a tárgyalt időszakban még mindig nem találkozunk a kapitalizmus jellegzetesen árura szakosodott kereskedőjével. Ugyanúgy, mint a 16. században,⁵⁵ a 17. század első felében is legfeljebb útirányra, nem pedig bizonyos árura szakosodott kereskedővel van dolgunk Kolozsváron⁵⁶ éppúgy, mint Kelet-Közép-Európában.⁵⁷ A *Kvh* tételei elégségesen bizonyítják ezt a történelmi valóságot. Részleteznünk kell viszont azt, kik foglalkoznak a kolozsvári kereskedők közül fűszer- és déligyümölcs-kereskedelemmel (is), melyek lehetnek külföldi kapcsolataik, milyen gyakran ápolják (fennmaradásukhoz kénytelenek ápolni) e kapcsolatokat, hogyan utaznak és kereskednek.

Statisztikával kezdjük. A (hiányosan) közel negyven év alatt kereskedő polgáraink a legtöbbször, majdnem 330-szor Bécsset, ezután közel másfélszázszor meghatározatlan helyeket jártak meg.⁵⁸ Majdnem százszor voltak a kolozsváriak fűszerért vagy déligyümölcserért a len-

⁵² Pap Ferenc: *A kolozsvári kereskedőréteg...* 88.

⁵³ Újabban Csetri Elek foglalkozott Kolozsvár lakosságának számszerű alakulásával (*Kolozsvár népessége a középkortól a jelenkorig. = Kolozsvár 1000 éve.* Kvár 2001. 7–28), de időszakunkra nem ad számszerű meghatározást. Becslése szerint az 1593-as és 1660-as adólajstrom között a város lakossága 7500–8000-ről 9000-re növekedett. Lásd *i.m.* 9, 12.

⁵⁴ Külkereskedőkön mindazokat a kolozsvári kereskedő polgárokat értjük, akiket 1599 és 1637 között árubehozattal vagy -kivitellel harmincadoltak a városi vámhivatalban.

⁵⁵ *Clujul* 273.

⁵⁶ Francisc Pap: *Negustori și capital comercial la Cluj în prima jumătate a secolului al XVII-lea.* AIIAC XXIX(1989). 149.

⁵⁷ Az árura való szakosodás hiányát sokkal régebben (értelemszerűen mindenképpen a 11–14. században, ha nem még korábban) észleli a történettudomány Nyugat-Európában (Werner Sombart: *Der moderne Kapitalismus.* München–Leipzig 1921. II. 539. arról ír, hogy „eredetileg” – „ursprünglich” – a kereskedő mindenféle árut hozott-vitt), s ez Kelet-Közép-Európában még a 17. sz. első felében is megmaradt (Gecsényi Lajos: *i.m.* 476).

⁵⁸ Olyan behozatali helyekről vagy kiviteli célpontokról van szó, amelyeket a vámolást bejegyző tisztviselők nem tüntetnek fel. Ezek valószínűleg a legtöbbször magyarországi, néha partiumi helyek, hiszen a vámok nagyon jól

gyelországi Jaroslávban és Krakóban, félszáznál jóval többször Eperjesen és a pontosabban meg nem határozott „Lengyelországban”, félszáznál valamivel többször Magyarországon, ennél körülbelül fele annyiszor Nagybányán és Lembergben (ez utóbbit Ilvónak, Ilweónak, Ilvónak jegyzik fel a vámtisztviselők), ennél kevesebbszer jártak Váradon, tíznél kevesebbszer hoztak fűszert Belgrádból (a várost Nándor- vagy Lándorfehérvárnak jegyzik a tisztségviselők, az akkor divatozó magyar elnevezés szerint), a Partiumban levő Nagykarolyból. Lengyelország forgalmas, a keleti, orosz vidékekkel is kereskedelmi kapcsolatban álló városából, Lublinból származó fűszerbehozatalról két alkalommal találunk vámbejegyzést, Kassából, valamint Gdańskból (Danzigból), a forgalmas balti-tengeri kikötőből ugyancsak két alkalommal jegyeznek fel fűszerbehozatalt. Egyszer mentek a kolozsváriak fűszerért „Törökországba” (pontosabb meghatározás nélkül), Konstantinápolyba és Nikápolyba, Moldvába (sáfrányért), ugyancsak egyszer hoztak fűszert „Morvaországból” és Bártfáról, egyszer „Szilágyból” (igy!) és Debrecenből, végül egy alkalommal bukkanunk az igen sokat mondó velencei fűszerbehozatalra. Mindez négy évtized folyamán is jelzi, hogy a kolozsvári kereskedők a 17. század első felében tulajdonképpen – még ha legtöbbször közvetítéssel is – benne voltak a korszak *összeurópai kereskedelmében*, sőt, fűszerről és déligyümölcsről lévén szó, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a *világkereskedelemben is*, hiszen ez a portéka akkor már kisebb mértékben a Földközi-tenger partvidékéről,⁵⁹ nagyobb mértékben kerülő úton, Ázsiából és a tengerentúlról⁶⁰ került Európába.

Minden bizonnyal az európai gazdasági hegemonia változásai (tehát nem a politikailag jelentős államok, hanem a gazdaságilag számottevő erők, városok, nyugati gazdasági tényezők versengése) több vonatkozásban is érintette a húszas és főleg a harmincas években a kereskedők tevékenységét és a kereskedelmet. Érintettük már Bécs szerepének a jelentős csökkenését és ezzel párhuzamosan a lengyelországi beszerzési központok súlyának növekedését, főként időszakunk utolsó évtizedében, I. Rákóczi György fejedelemsége idején. Azt tapasztaljuk a harmincadjegyzékekből, hogy ezekben az években számos új név jelenik meg a kereskedők között. De lássunk előtte néhány jellemző „esetet” a régiek – tehát kb. az 1599 és az 1620-as évek között gyakrabban szereplő városiak – közül. Mindenekelőtt le kell szögeznünk: Kolozsváron a

ismerhették ezeket. Néha azonosak lehetnek az előző, pontosan bejegyzett hellyel (helységgel, vidékkel), de meghatározásuk híján nem bocsátkozhattunk (esetleg könnyelmű) feltételezésekbe.

⁵⁹ Már a 16. század első felében is Bécs vagy Bécsújhely közvetítéssel (Othmar Pickl: *Das älteste Geschäftsbuch Österreichs. = Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark*. XXIII. Graz 1966. 68). A 16. sz. második felében Velence újra jelentős fűszer- és déligyümölcs-behozatali központ, ahonnan folyamatosan ellátják Bécsset. Lásd Ferdinand Tremel: *Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs*. Wien 1969. 214. A század első és második felében is jelentős szerepe volt a velencei Fondaco dei Tedeschinek (a bors európai terjesztését innen lásd pl. Fernand Braudel: *Jocurile schimbului*. II. Buc. 1985. 225; III. Buc. 1986. 146, 149–150). Lásd még Hermann Kellenbenz: *i.m.* 31–33, 44; S. Goldenberg: *i.m.* 16.

⁶⁰ A 15. században főleg Lembergben keresztül Keletről hozták az indiai vidékről és az Indiai-óceán partvidékéről (lásd Jan M. Malecki: *Die Wandlungen im krakauer und polnischen Handel zur Zeit der Türkenkriege des 16. und 17. Jahrhunderts. = Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*. Graz 1971. 145. A 16. században az Ázsiából származó fűszert és déligyümölcsöt ugyancsak európai kereskedők vásárolták fel, annál is inkább, mivel e művelet akkor nem igényelt befektetést (Frédéric Mauro: *L'expansion européenne (1600–1870)*. Paris 1967. 326). Az 1570-es évektől megszervezett portugál fűszerkereskedelmet 1580-ban II. Fülöp spanyol király Spanyolország érdekeltségévé teszi (Braudel: *Méditerranée...* III. 155–159), majd a 17. sz. elején megszerzik a hollandok (Mauro: *i.m.* 131) és főleg az angolok. Az angol Kelet-indiai Társaság Achinből, Bantamból és a Molukka-szigetcsoportról hoz Európába fűszert és déligyümölcsöt, főként az 1604-ben megkötött angol–spanyol békéig (Mauro: *i.m.* 134–135). De 1625 körül a fűszer és déligyümölcs visszakerül (az egész indiai-óceáni térséggel együtt) a hollandok kezébe (Braudel: *Méditerranée...* III. 166–167), s innen önti el Közép- és Kelet-Európát is főleg a Baltikumon keresztül (Miroslav Hroch: *Die Rolle des zentraleuropäischen Handels im Ausgleich der Handelsbilanz zwischen Ost- und Westeuropa 1450–1650. = Der Aussenhandel...* 12–13).

külkereskedelemnek hosszú időre visszamenő hagyománya van 1599 előtt is. Nem foglalkozunk most külön a kolozsvári kereskedőréteggel,⁶¹ csak a fűszer- és déligyümölcs-kereskedelemben bekapcsolódott kolozsváriakról közöljük néhány észrevételünket. Éppen azért, mivel ebben az időben a kolozsvári kereskedők még nem szakosodtak áruira, fel kell hoznunk olyan kereskedők vagy kereskedőcsaládok példáját, akik (illetve amelyek) már korábban, a 16. században is működtek városunkon kívül, s ennek okleveles nyoma maradt. Ha csupán a megjelent szakirodalomból hozunk fel példákat, akkor is bőven találunk ilyeneket.

A kolozsvári városvezetőség még 1538-ban elhatározta, hogy az ide vetődő budai, pesti, váradi kereskedők megszabott árufajtákat és mennyiségeket kötelesek egy hétig csak kolozsváriaknak árulni.⁶² A század hetvenes éveinek végén Kis Imre nevű kolozsvári polgár Bécsben folytat kereskedést.⁶³ 1591-ben több esetet is feljegyeznek, többek között a harmincadjegyzékekben 1599-ben megjelenő Teleki Istvánét.⁶⁴ 1597-ben Zeler Márton⁶⁵ pereskedett a *Kvh*-ban 1610-ben só- és ökörkivitellel bejegyzett Elek Jánossal.⁶⁶ A kolozsvári kereskedőknek Nürnberggel is kapcsolataik voltak. Tudunk olyan kolozsvári kereskedőkről, akik még 1589-ben és 1591-ben Andreas Kandler nürnbergi kereskedő adósai között voltak.⁶⁷ A kolozsvári *Catalogus civium novitiorum 1587–1599* többek közt tíz kereskedő nevét is felsorolja,⁶⁸ közöttük szerepelnek néhányan, akiket a *Kvh*-ba is bejegyezték: Kálmándi János, akit éppen Krakkóból származó déligyümölcs- és fűszerbehozattal vámoztak,⁶⁹ Masswander (Mázsás) Gáspár Bécsből és meghatározatlan helyről hozott árut,⁷⁰ Tömpe János,⁷¹ Eppel Péter,⁷² a város – úgy tűnik – egyik legtekintélyesebb és legellentmondásosabb polgára, Gellyén Imre⁷³ és mások.

Eme előzményekkel – még sok más példát felhozhatnánk – nincs semmi szokatlan abban, hogy a kolozsvári kereskedőket olyan üzleti társnak ismerték el Bécsből a Baltikumig és Nikápolytól Konstantinápolyig, akikre számítani lehetett, akik biztos áruátvevők és türelmetlenül várt eladók voltak.

Annak ellenére, hogy Erdélyben még nem létezett bankélet, ráismerünk a Nyugat-Európában már századok óta bevett olyan kereskedelmi szokásokra-fogásokra, amilyen például a vásárlási vagy eladási megbízatás (tehát az, hogy egyes kereskedők mások számára vásárolnak

⁶¹ E réteget részletesebben elemeztük – ugyancsak a harmincadjegyzékek alapján – két korábbi írásban: I. AIIAC XXIX. 147–155; *Mezőváros – kisváros*. 85–97.

⁶² *Clujul* 282–283.

⁶³ Uo. 271.

⁶⁴ Uo.; *Kvh* 111.

⁶⁵ Valószínűleg azonos a *Kvh* szövegében és névmutatójában szereplő Zeller Márton kereskedővel (*Kvh* 577). Talán az ő felesége a Balogh Jolán által említett Zeller Mártonné, akinek háza volt a város belterületén (nincs feltüntetve, hol; lásd Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Bp. 1985. 149). Esetleg rokona volt az a Zeller Ferenc, akinek piactéri házában (Vicei Máté háza mellett) szállt meg Bethlen Gábor 1613 novemberében (Kiss András: *Források és értelmezések*. Buk. 1994. 193).

⁶⁶ *Kvh* 139.

⁶⁷ Közöttük a *Kvh*-ban is szereplő Mázsás Tamás (*Kvh* 122, 134) és esetleg Somogyi Ballos István (*Kvh* 240, 247. Ballos István néven). Lásd más nevekkkel együtt Gecsényi Lajos: *Adatok tiszántúli és erdélyi kereskedők nürnbergi kapcsolataihoz a XVI. század második felében*. = *Hajdú-Bihar megyei levéltár évkönyve*. VIII. 1981. 101.

⁶⁸ *Clujul* 50.

⁶⁹ *Kvh* 112, 138.

⁷⁰ *Kvh* 105, 129.

⁷¹ *Kvh* 574.

⁷² *Kvh* 549.

⁷³ Kereskedőként lásd *Kvh* 551. Lásd még Francisc Pap: *Comercianți în viața obștească a Clujului (sec. XVI–XVII)*. ActaMN 32. II. 102–103.

vagy adnak el árut).⁷⁴ Többek között a nürnbergi kapcsolatokra vonatkozó levéltári adatok is arra utalnak, hogy külföldi, nyugatabbra tartó kereskedőtársak vagy talán intézmények töltötték be a kolozsváriak tudatában és zsebében a bank szerepét.

A kolozsváriak kereskedése azonban nem volt akadálymentes. Erre utal a *Kvh* jó néhány feljegyzése, észrevétele. Az útközben előforduló támadások, az utak bizonytalansága, rossz karbantartása ellen többféleképpen védekeztek a kolozsvári kereskedők⁷⁵ (is). Útjaik lebonyolítására gyakran társultak,⁷⁶ személyzetet alkalmaztak,⁷⁷ valószínűleg fegyverrel is felszerelték magukat. Az akadályok ellenére sok kolozsvári kereskedő hozott-vitt árut a forgalmas útvonalakon.⁷⁸ Számos példa van arra, hogy a kereskedők néhány rövid hét (sokszor két hét) alatt megjárták útjukat behozattalal, kivitellel és újra behozattalal; ezt most csak a Bolgár János és felesége esetével példázzuk. 1615. május 18-án Törökországból behozott áruval harmincadol-ják Kolozsváron a fent nevezett kereskedőt (valószínűleg polgárjogot nyert bolgár vagy bolgár származású ember, akinek egyedi vezetékneve etnikai eredetére utal), s ugyanazon év július 23-án már újra a vámhivatalnál áll, ugyancsak Törökországból behozott áruval. Tehát két hónapnál kevesebb idő alatt nemcsak megjárta ugyanazt az utat, de időközben el is adta áruját (minden bizonnyal a helyi piacon).⁷⁹ Bolgár János Magyarországra is járt, török vagy balkáni jellegű árut vitt oda.⁸⁰ Általában mozgékonyak voltak a kolozsvári kereskedők, hiszen enélkül nem tarthatták volna fenn kapcsolataikat, nem öregbíthették volna kereskedelmi tőkéjüket. Jó példa erre Seres Anna polgárasszonynak főleg Magyarország és a Részek különböző városai között folyó élénk kereskedése,⁸¹ de felhozhatnánk bármely mást. Hiszen a kereskedők csakis így tarthatták meg színvonalukat.

Súlyok, mértékek, árak

A kolozsvári harmincadjegyzékekben feljegyzett fűszer- és déligyümölcs-tételek igazolják a *Kvh*-ban ismertetett súly-, hossz-, űr- és másfajta mértékeknek a szakirodalomból átvett megállapítását.⁸² A tételek és az árak kiemelt tanulmányozása azonban további pontosításokat tesz lehetővé. Könnyen lehet, hogy más áruajták külön tanulmányozása hasonló eredményre vezet, de erre itt természetesen nem térünk ki.

Először is a legfontosabbra és legbiztosabbra szeretnénk rámutatni s egyben helyesbíteni a korábban megjelent cikkünkben⁸³ közölt megállapítást, amely átkerült a *Kvh*-ba is.⁸⁴ A bors ár-növekedéséről van szó. Az említett adatok szerint erre 1633-ban került sor, amikor a bors ára 150 százalékkal drágult. A vonatkozó anyag külön tanulmányozása azonban azt bizonyította,

⁷⁴ Európában ez a szokás főleg a 16. sz.-ban terjedt el. Lásd Braudel: *Les jeux de l'échange*. 127. A kolozsvári fűszer- és déligyümölcs-behozatalra (megbízatásból) pl. *Kvh* 118, 174, 190, 221, 245–246, 260, 312, 339, 435, 442, 497, 508. stb.; a kivitellelre ugyancsak megbízatásból pl. *Kvh* 118, 353, 520. stb.

⁷⁵ A kor erdélyi közállapotaira lásd többek között a 46. jegyzetben elsőnek feltüntetett kötetben megjelent tanulmányunkat. 93–94.

⁷⁶ Már a 15–16. században is. Lásd *Clujul* 265–266.

⁷⁷ A fűszert és déligyümölcsöt is szállító kereskedők esetében lásd pl. *Kvh* 323, 418, 429, 471.

⁷⁸ Az útvonalokról lásd részletesebben: *Rețeaua geografică*. 240. a 12–15. jegyzetben feltüntetett könyvészeti anyaggal.

⁷⁹ *Kvh* 226, 231.

⁸⁰ *Kvh* 242, 245.

⁸¹ *Kvh* 567.

⁸² *Kvh* 538–540.

⁸³ Francisc Pap: *Fluctuații de valoare vamală la oficiul tricesimal clujean în prima jumătate a sec. XVII*. ActaMN VIII(1971). 248–249.

⁸⁴ *Kvh* 76–77.

hogy ez az árnövekedés már 1632-ben bekövetkezett.⁸⁵ A szegfűszeg és a „nádméz” (nádcukor) fontjának adataink szerint 1633-ban növekedett az ára.⁸⁶ A nagyobb súlymértékek esetében (mázsa, tonna) ugyanabban az évben észleljük a megfelelő árnövekedést. Azonos folyamatnak lehetünk tanúi más fűszerek és déligyümölcsfajták árának esetében, a jegyzékeknek tulajdoníthatóan kevésbé bizonyított módon (a hozott vagy vitt áru bejegyzett mértéke ugyanis nem mindig teszi lehetővé az árnövekedés pontos, évre lebontott megállapítását). Lehetővé válik azonban egyes mennyiségek pontos megállapítása. Így például – éppen a kiszámított harmincad alapján – világossá válik, hogy legalábbis a bors, a szegfű és szegfűszeg, a szerecsendió és szerecsendióvirág esetében, ott, ahol megbizonyosodhatunk az azonos minőségről, egy mázsa száz fontból állt.⁸⁷ A jegyzékek például arról is tanúskodnak, hogy egy mázsa bors öt követ foglalt magában.⁸⁸ Változó az úrmértékek (berbence, átalag) árának meghatározása, ezért itt ezzel nem foglalkozunk. Ami azonban biztos és határozottan a harmincadvám értékjellegeré mutat, az a forintértékkel bejegyzett áru harmincadolása: ez minden esetben az áru harmincad részét teszi ki.⁸⁹ A harmincadjegyzékek tanúsága szerint a „bécsi sáfrány” vagy közönségesen sáfrány harmincadja is 1632-ben nőtt meg.⁹⁰ Végül a rizskása kantárjának harmincadvámja ugyanabban az évben növekszik meg, espedig a korábbihoz viszonyítva 50 százalékkal.⁹¹

Következtetések

A kolozsvári harmincadjegyzékekből adódó eddig levont tanulságokhoz⁹² viszonyítva a kolozsvári fűszer- és déligyümölcs-kereskedelem közel fél évszázadának áttekintése újabb – a tényeken alapuló – következtetéseket szolgáltat.

1. Az összehasonlító felsorolás és elemzés arra mutat, hogy Közép-Európa legforgalmasabb szárazföldi (Bécs, Krakkó) és tengeri (Gdańsk, Poznań, Jarosláv, tovább dél felé) vásárlóközpontjaiban a tengerentúlról Európába behozott fűszert és déligyümölcsöt a 17. század első felében *azonos áron* vásárolták az erdélyi, a Balkán-félsziget felé haladó kereskedők is. Ugyanezt mondhatjuk el a Földközi-tenger középső és keleti partvidékétől felfelé, Európa középső, korlátozott földrajzi-gazdasági hatáskörrel északnyugati és északkeleti irányba terjedő fűszer- és déligyümölcs-forgalmáról. A kolozsvári harmincadjegyzékek arról tanúskodnak, hogy 1632-ben áremelkedés történt az összes behozatali központokból származó, Kolozsváron megvámolt fűszernél és déligyümölcs-fajtánál. E tény időben pontosítja azt a – nagyszabású és továbbvihe-

⁸⁵ A bécsi behozatal esetében lásd *Kvh* 460. Bécsből néhány éves megszakítás után csak 1634-ben hoznak be a városi harmincadhivatalnál megvámolt borsot, 416. Jaroslávból 1632-ben szállítanak borsot, 427. Krakkóból csak 1633-ból vannak újra adataink, az 1630-ban megvámolt árubehozatal után, 405. Belgrádból = „Lándorféhvárról”, 1632-ből, 414. Eperjesről, 1632-ből, 432. Magyarországról adataink 1630 után csak 1633-ból vannak, 419. Váradról 1632-ből, 480. „Morvaországból” csak 1635-ben hoznak be árut a kolozsváriak.

⁸⁶ *Kvh* 76–77.

⁸⁷ Bécsből: *Kvh* 119, 120 (a bors mázsája), 144 (a bors fontja), uo. (a szegfűszeg mázsája és más szállítmányokban fontja), „Lengyelországból”: *Kvh* 165 (a szerecsendióvirágot ugyanazzal az összeggel harmincadolták, mint a szegfűt) stb.

⁸⁸ *Kvh* 484 (Krakkóból 1635-ben hozott áru harmincadolása). Egy 1615-ből származó bejegyzés szerint viszont meghatározatlan irányból hozott egy köért 25 dénár harmincadot vettek, ami arra mutatna, hogy egy mázsa borsban 8 kő volt (*Kvh* 233). Valószínű, hogy a kő súlya változó volt.

⁸⁹ Néhány példa: 1599-ben Bécsből hozott, 8 forint ára konfrejtet 24 denárral, 2 forint ára gesztenyét 6 denárral, 10 forint ára „kapornát” (= kápribogyót) 30 denárral harmincadolnak. 1615-ben 2 forint ára „cukerkandit” (talán azonos a konfrejttel) 6 denárral, 1619-ben 45 forint ára „fűszersámot” (= fűszert) 1 forint 35 denárral vámolnak meg. A példákat folytathatnánk.

⁹⁰ 1599-ben 1 font bécsi sáfrányt 20 denárral (*Kvh* 114), 1632-ben 30 denárral (*Kvh* 425) harmincadolnak.

⁹¹ 1616-ban 25 dénár, 1632-ben már 37 1/2 dénár (*Kvh* 244, 415).

⁹² Lásd *Kvh* 82–86.

tő – magyarázatot, amit az európai „árforradalom” közép-európai gyűrűzéséhez fűznek.⁹³ A 17. század áruforgalmának és áralakulásának összefüggései mindenképpen további tanulmányozást igényelnek (e század első és külön a második felére vonatkozólag).

2. Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy az erdélyi városi kereskedőréteg a 17. század első felében is irány- (bevásárlás, továbbvitel) és nem áruközpontú. Ezt bizonyítja a kolozsvári vámanyag is.

3. A fűszer és a déligyümölcs forgalma szerintünk a *legmeggyőzőbben* bizonyítja azt, hogy a 17. század első felében Kolozsvár kereskedelme szerves része volt az európai, sőt túlzás nélkül állíthatjuk, a világkereskedelemnek is. Ahhoz, hogy meghatározzuk, mi az erdélyi kereskedelem helye a 17. század további évtizedeinek európai és világkereskedelmében (hogy ne használjuk a „nemzetközi kereskedelem” talán túl modernnek tűnő kifejezését), meg kell keresnünk és találnunk, s kellőképpen kihasználnunk, az erre vonatkozó bel- és külföldi forrásokat.⁹⁴

Melléklet

1. táblázat

A kolozsvári fűszer és déligyümölcs behozatali harmincadértéke (1599–1637)

A. Árufajta

Bors	1639 f 11 d	Szőlő	5 f 59 1/2 d
Gyömbér	311 f 27 1/2 d	Bécsi fű (bájfű?)	5 f 23 d
Sáfrány	112 f 73 d	Gesztenye	1 f 85 d
Nádméz	83 f 54 1/2 d	Gyümölcs (olasz gy.)	1 f 84 d
Szegfű (-virág, -szeg)	76 f 05 d	Cukkerkandia	1 f 45 1/2 d
Faolaj	49 f 43 1/2 d	Rizskása	1 f 39 1/2 d
Szerecsendió (-virág)	42 f 58 d	Fűszer(-szám)	1 f 35 d
Konfrejt	18 f 56 1/2 d	Füge	1 f 01 d
Narancs	10 f 32 d	Kapornya	0 f 80 d
Fahéj	8 f 55 1/2 d	Ánizs	0 f 53 d
Mandula	7 f 86 d	Habarnica	0 f 15 d
Citrom	6 f 41 1/2 d		
Összesen		2390 f 74 d	

B. Behozatali (vásárlási) hely

Bécs	851 f 80 1/2 d	Lublin	29 f 75 d
Jaroszláv	393 f 25 1/2 d	Gdańsk	28 f 94 d
Krakkó	298 f 14 d	Belgrád	13 f 46 1/2 d
Meghatározatlan	253 f 74 d	„Magyarország”	10 f 65 d
Eperjes	196 f 03 1/2 d	„Morvaország”	7 f 12 1/2 d
Lemberg	159 f 22 1/2 d	Rimaszombat	4 f 21 d
„Lengyelország”	130 f 95 1/2 d	Moldva	3 f 00 d

⁹³ Lásd St. Hozzowski: *L'Europe Centrale devant la révolution des prix. XVIe et XVIIe siècles.* AESC 1961. 3. sz. 448. Főleg az „árforradalom”-nak a gabonaár növekedésére gyakorolt hatását részletezi, de a 452–453. lapon a fűszer forgalmára és más árufajtához viszonyítva kevésbé hangsúlyos árnövekedésére is kitér.

⁹⁴ Jó példa ilyen irányban Demény Lajosnak a 2. jegyzetben feltüntetett tanulmánya.

Debrecen	3 f 00 d	„Törökország”	0 f 36 d
Velence	2 f 40 d	Konstantinápoly	0 f 18 d
Bártfa	2 f 00 d	Nagykároly	0 f 18 d
Várad	1 f 50 d	Nikápoly	0 f 13 1/2 d
Nagybánya	0 f 69 d		
Összesen 2390 f 74 d			
<i>C. A behozatal éve</i>			
1599	77 f 09 1/2 d	1619	92 f 29 d
1602	51 f 49 d	1620/21	15 f 33 1/2 d
1610	86 f 57 d	1622	112 f 36 d
1611	31 f 24 d	1623	58 f 45 d
1612	91 f 15 d	1630/31	226 f 94 1/2 d
1613	96 f 22 d	1632	137 f 26 d
1614	70 f 87 1/2 d	1633	194 f 22 1/2 d
1615	72 f 86 1/2 d	1634	181 f 50 1/2 d
1616	86 f 51 d	1635	278 f 46 d
1617	115 f 54 d	1636	121 f 95 1/2 d
1618	191 f 65 d	1637	0 f 75 d
Összesen: 2390 f 74 d			

D. A behozatal mennyisége

Bors	652 3/8 mázsa, 1187 font, 102 kő, 50 oka, 246 f
Gyömbér	166 1/2 3/8 mázsa, 1112 font, 52 kő, 74 f
Szegfű (-virág, -szeg)	8 3/4 mázsa, 1305 font, 82 f
Szerecsendió (-virág)	1/2 mázsa, 918 font, 42 f
Fahéj	2 1/2 mázsa, 145 1/2 font, 25 f
Sáfrány	498 font, 100 f
Faolaj	77 mázsa, 2 tonna, 24 font, 1 palack, 1 f
Nádméz	25 1/2 mázsa, 1605 1/4 font, 1/2 kő, 20 süveg, 130 f
Konfrejt	477 font, 1 skatulya, 285 f
Mandula	16 1/2 mázsa, 98 font, 9 oka, 12 f
Cukkerkandia	19 font, 22 f
Füge	2 3/4 mázsa, 1 tonna, 36 font
Geszténye	7 1/2 mázsa, 23 font, 2 véka, 4 f
Bécsi fű (bájfű?)	3/4 mázsa, 15 font, 47 f
Gyümölcs (olasz gy.)	1 1/2 láda, 43 f
Fűszerszám	45 f
Rizskása	1 1/2 mázsa, 12 f
Habarnica	3 kötés
Szőlő	14 1/2 mázsa, 148 font
Mazsola	3 mázsa, 1 tonna, 10 font, 2 általag, 1 tengely, 3 f
Narancs	20 láda, 1 kis láda, 160 db, 26 f
Citrom	4 tonna, 3 berbence, 1 láda, 950 db, 19 f
Ánizs	1 mázsa, 20 font

2. táblázat*A kolozsvári fűszer- és déligyümölcs kivitelének harmincadértéke**A. Árufajta*

Rizskása	52 forint 08 denár
Mazsola	27 forint 98 denár
Sáfrány	17 forint 40 1/2 denár
Füge	16 forint 62 1/2 denár
Bors	2 forint 30 denár
Szőlő	1 forint 43 1/2 denár
<u>Gesztenye</u>	<u>0 forint 03 denár</u>
Összesen	117 forint 85 1/2 denár

B. A kivitel helye

Magyarország	36 forint 74 denár
Eperjes	25 forint 37 1/2 denár
Nagyvárad	12 forint 40 1/2 denár
Nagybánya	12 forint 25 denár
Krakkó	11 forint 50 denár
Meghatározatlan	8 forint 47 denár
Nagykároly	5 forint 69 denár
„Szilágy”	2 forint 80 denár
Kassa	1 forint 25 denár
Bécs	1 forint 12 1/2 denár
<u>Debrecen</u>	<u>0 forint 25 denár</u>
Összesen	117 forint 85 1/2 denár

C. A kivitel éve

1599	13 forint 50 denár
1610	2 forint 92 denár
1611	6 forint 88 denár
1612	1 forint 92 denár
1614	4 forint 00 denár
1615	0 forint 18 denár
1616	2 forint 45 1/2 denár
1617	1 forint 25 denár
1618	0 forint 25 denár
1619	0 forint 36 denár
1622	0 forint 86 denár
1623	1 forint 69 denár
1630/31	13 forint 57 1/2 denár
1632	4 forint 56 denár
1633	18 forint 39 denár
1634	13 forint 17 denár
1635	16 forint 52 denár
1636	13 forint 12 1/2 denár
<u>1637</u>	<u>2 forint 25 denár</u>
Összesen	117 forint 85 1/2 denár

3. táblázat

A kolozsvári fűszer- és déligyümölcskivitel mennyisége
Összesen

Bors	1 kantár, 15 font
Rizskása	136 1/2 kantár, 18 forint
Sáfrány	168 1/4 font, 84 forint
Mazsola	1/2 mázsa, 78 kantár, 15 font
Füge	115 mázsa, 15 kantár
Gesztenye	2 véka
Szőlő	5 + ? kantár